

Michał Sobczak

Język niemieckich lotników wojskowych okresu międzywojennego i początku II wojny światowej : na podstawie broszury z 1941 roku

Prace Językoznawcze 18/2, 159-173

2016

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Michał Sobczak

Uniwersytet Kazimierza Wielkiego w Bydgoszczy

e-mail: sobe@wp.pl

Język niemieckich lotników wojskowych okresu międzywojennego i początku II wojny światowej (na podstawie broszury z 1941 roku)

German military airmen's language of interwar period and the beginning of World War II (based on booklet from 1941)

The article presents research into German military airmen's language of the interwar period and at the beginning of World War II (based on a booklet from 1941). The status of the language has been determined and meanings of selected lexemes have been analysed.

Słowa kluczowe: język lotników wojskowych, okres międzywojenny, II wojna światowa, slang

Key words: military airmen's language, interwar period, World War II, slang.

Przegląd literatury przedmiotu wskazuje, że niemiecka leksyka wojskowa okresu międzywojennego stanowi perspektywiczny i słabo opisany przedmiot badań językoznawczych (Sobczak: w druku)¹. Monografie, które powstały w międzywojniu, zawierały przede wszystkim ogólne rozważania na temat języka żołnierzy niemieckich (Bergmann 1916; Berkun 1937; Fritz 1938; Imme 1917; Mausser 1917), opublikowano też kilka artykułów poświęconych tej problematyce (np. Appelt 1938; Beyer 1917; Meier 1917).

¹ Podobnie jest na gruncie językoznawstwa polonistycznego. Leonarda Mariak, autorka monografii poświęconej leksyce wojskowej wyekscepowanej z *Trylogii* Henryka Sienkiewicza, identyfikuje kilka czynników mających wpływ na taki stan rzeczy. Wśród nich badaczka wymienia dużą zmienność militarnej odmiany języka, problem wielowiekowej tradycji pojęć związanych z wojną i konfliktami zbrojnymi, rozbudowaną sieć zależności między słownictwem wojskowym a innymi sferami życia człowieka (np. polityka, socjologia) oraz powiązania socjolektalne. B. Mariak podsumowuje swoje rozważania stwierdzeniem, że kompleksowa analiza tej warstwy leksyki wykraczałaby poza ramy czystego językoznawstwa, co sprawia, że jest ona zadaniem trudnym, podejmowanym niechętnie (Mariak 2011: 22). Sądzę, że powyższe ustalenia można odnieść również do interesującego nas językoznawstwa germanistycznego.

Odnotować trzeba także opracowania Waltera Transfeldta (1916², 1927, 1942 i kolejne) traktujące głównie o etymologii słownictwa wojskowego, wzbogacone o ciekawostki językowe, oraz współczesną, niedawno wydaną pozycję zawierającą kilkudziesięciostronicowy rozdział *Militärsprache zwischen 1933 und 1945* (Slater 2015). Interesujących tropów dostarcza *Bibliographie zur indogermanischen Wortforschung* (2005) przygotowana przez Franka Heidermannsa. Do kilku prac ujętych w dziale *Militär, Kriegswesen* nie udało mi się jednak jeszcze dotrzeć³.

Przeglądając katalog berlińskiej Staatsbibliothek Preußischer Kulturbesitz w poszukiwaniu literatury przedmiotu na wskazany wyżej temat, natknąłem się na czterostronicową broszurę Komisji ds. Gromadzenia Danych o Języku Żołnierzy⁴ (Kommission für die Sammlung der Soldatensprache), opublikowaną w 1941 r. w Monachium. Broszura ta, zatytułowana *Sammlung der deutschen Fliegersprache* (dalej: SDFS), to apel do oficerów niemieckiej floty powietrznej (Luftwaffe) o rejestrowanie i przesyłanie do biura komisji jednostek leksykalnych używanych przez lotników. W apelu czytamy:

Wir bitten uns daher möglichst viele solcher soldatensprachlichen Ausdrücke einzusenden und bei den Mitteilungen Namen, landschaftliche Herkunft wie die Waffengattung (Flieger, Bodenpersonal, Nachrichtenkomp., Baukomp., Sanität usw.) anzugeben. Alle, auch die kleinsten Angaben sind für uns willkommen und werden dankbar ausgewertet (SDFS 1942: 1).

Na pierwszej stronie dokumentu można ponadto znaleźć informację, że kierowana do lotników broszura nie jest pierwszą próbą, którą komisja podjęła w kwestii gromadzenia leksyki odnoszącej się do floty powietrznej:

Schon im Weltkriege bedingte die Sonderart der Luftwaffe die Herausgabe eines eigenen Fragebogens für die Fliegersprache. Daß es damals schon Anklang gefunden hat, beweisen die zahlreichen Antworten, die in unserm Archiv liegen (SDFS 1942: 1).

Niestety dotąd nie udało się ustalić, w którym roku wydrukowano pierwszą ankietę. Można jednak przypuszczać, że nastąpiło to u schyłku I wojny światowej, ewentualnie tuż po jej zakończeniu. Lata 20. minionego stulecia są bowiem okresem, kiedy to lotnictwo wojskowe zaczęło odgrywać bardzo istotną rolę w działaniach zbrojnych. Robert Michulec, autor publikacji *Elita Luftwaffe. Rzecz o niemieckich asach myśliwskich 1939–45*, konstatuje

² Wydanie opublikowane pod pseudonimem Max Brünow.

³ Np. Heydemarck 1934; Matschoss 1937; Rotheit 1916; Stuhlmann 1939.

⁴ Przewodniczącym komisji był prof. John Meier z Freiburga, autor m.in. artykułu na temat języka żołnierzy niemieckich opublikowanego w 1917 r. na łamach czasopisma „Mein Heimatland”.

nawet, że od 1917 r. wojna powietrzna „przybrała oszałamiające rozmiary, 2 lata wcześniej jeszcze niewyobrażalne” (Michulec 1999: 5). Z punktu widzenia badań lingwistycznych cenne wydaje się przywołanie jeszcze jednego stwierdzenia sformułowanego przez tego historyka. R. Michulec wyjaśnia, że do grona lotników mógł trafić praktycznie każdy. W przeciwieństwie do oficerów dzisiejszej floty powietrznej, ci z pierwszej połowy XX w. nie musieli legitymować się specjalistycznym wykształceniem, nie odgrywało roli ich pochodzenie społeczne. Jak zakłada badacz, „mogli ją tworzyć różni ludzie – także hrabiowie jak i prostaczkowie; głupole z jednej strony i ludzie wartościowi z drugiej” (Michulec 1999: 5). Sądzę, że w świetle tego stwierdzenia uprawnione jest założenie, iż język lotników to zjawisko ciekawe i niejednorodne.

Kilka słów trzeba poświęcić w tym miejscu historii niemieckiego lotnictwa wojskowego w interesującym nas okresie. Wskazałem już, że rozkwit lotniczych działań wojskowych przypadł na końcową fazę I wojny światowej. Po jej zakończeniu, 28 czerwca 1919 r., Niemcy podpisały traktat pokojowy w Wersalu. Zgodnie z jego ustaleniami nie mogły dysponować lotnictwem wojskowym. Blisko 20 tys. samolotów należało wydać aliantom, zaś przez sześć miesięcy od wejścia w życie ratyfikowanej umowy zabronione było wytwarzanie i sprowadzanie do Niemiec wojskowych statków powietrznych, a nawet ich części. Rząd niemiecki doskonale rozumiał znaczenie lotnictwa dla obrony kraju i już w 1921 r. przy ministerstwie obrony utworzono małą sekcję lotniczą. W celu ominięcia obostrzeń nałożonych przez traktat wersalski niektóre prace prowadzone były w ukryciu, Niemcy współpracowały też przy produkcji i konstrukcji maszyn ze Związkiem Radzieckim, Szwecją i Hiszpanią. W roku 1922 zawarto porozumienie z ZSRR w kwestii szkolenia personelu lotniczego w bazie w Lipiecku. Dwa lata później powstały duże zakłady lotnicze Focke-Wulf, w roku 1925 – Arado Flugzeugwerke. Działania te doprowadziły do intensyfikacji produkcji wojskowej w obrębie dużych koncernów, a wskutek tego – do szybkiej odbudowy i rozwoju niemieckiego lotnictwa wojskowego. Oficjalna data utworzenia Luftwaffe to 26 lutego 1933 r. Kilkanaście miesięcy później, 15 marca 1935 r., pod dowództwem Hermanna Göringa, zyskała ona status samodzielnego rodzaju broni (Murański 1995: 7).

Jak już wspomniałem, SDFS z 1941 r., a więc z początku II wojny światowej, jest drugą ankietą, którą monachijska komisja skierowała do niemieckich lotników. Na stronach 2–4 broszury komisja zamieściła wykaz słownictwa zgromadzonego w wyniku wcześniejszych prac. Jednostki leksykalne wyekscerpowane z ankiety wykorzystam do analizy języka lotników,

którą przeprowadzę w dalszej części artykułu. Moja kartoteka liczy ponad 60 jednostek, lecz ze względu na ograniczenia wynikające z ram niniejszej publikacji zaprezentuję te, które wydają się najciekawsze. Celem artykułu jest przede wszystkim ustalenie znaczenia i żywotności zebranych jednostek, do czego posłużą (między)wojenne i współczesne źródła leksykograficzne⁵, głównie specjalistyczne (wojskowe) słowniki przekładowe: DPMW-1928, WNRS-1942⁶, SNWŻ-2005⁷ oraz jeden ogólny: NBNRS-2007⁸. W wypadku niepowodzenia odwołam się do słowników definicyjnych, w tym włączonych do e-korpusów deacademic.com (dalej: DEA). Sprawdzę również na podstawie danych ujętych w korpusach DWDS (*Digitales Wörterbuch der deutschen Sprache*⁹), czy analizowane jednostki stanowiły tylko formę komunikacji wewnątrz grupy lotników, czy zostały udokumentowane w tekstach opublikowanych¹⁰. Analiza sprowadzi się do ustalenia statusu języka lotników w okresie międzywojennym i na początku II wojny światowej. Ponieważ badany materiał znajduje się w źródłach obejmujących trzy języki (niemiecki,

⁵ Jak zauważa Jolanta Mędelska, obecność leksemów w siatkach haseł słowników przekładowych świadczy o ich żywotności, gdyż redaktorzy takich słowników muszą przeprowadzić staranny dobór jednostek, decydując o tym, co ma zostać do słownika włączone, a co „musi pozostać poza jego okładkami” (Mędelska 2015: 597). Jan Wawrzyńczyk podkreśla natomiast, że jednojęzyczne słowniki definicyjne nastawione są na język ogólny (zorientowane na konkretny, założony przez zespół redakcyjny standard) (Wawrzyńczyk 2015: 8–9). Z tego względu w pierwszej kolejności będę odwoływał się do słowników dwujęzycznych.

⁶ А.М. Таубе (ред.) (1942): *Военный немецко-русский словарь*. Москва. Słownik został wydany przez Instytut Języków Obcych Armii Czerwonej i włącza ok. 35 tys. jednostek z różnych dziedzin wojskowości oraz ok. 6 tys. skrótowców. Jak w przedmowie informuje zespół redakcyjny, w porównaniu ze słownikiem wydanym sześć lat wcześniej, opracowanie z roku 1942 zawiera więcej jednostek w języku źródłowym, gdyż ich znajomość ma być pomocą, wskazówką dla walczących przeciwko Niemcom żołnierzy Armii Czerwonej.

⁷ Т.Д. Аузбах (ред.) (2005): *Словарь немецкого военного жаргона*. Москва. Słownik został wydany z okazji sześćdziesiątej rocznicy zakończenia II wojny światowej i jest uzupełnionym przedrukiem publikacji opracowanej przez Т.Д. Аузбаха w roku 1941. Ówczesny słownik powstał z myślą o tłumaczach pracujących na frontach wojennych, dziś zaś stanowi cenne źródło do badań nad historią wojskowego żargonu w Niemczech.

⁸ Д.О. Добровольский (ред.) (2007–2010): *Новый большой немецко-русский словарь в трех томах*. Т. 1–3. Москва. Wielki współczesny, trzytomowy słownik przekładowy, liczący ponad 500 tys. jednostek.

⁹ O wartości zasobów DWDS w badaniach językoznawczych, jak również o budowie słownika, trybie notowania haseł i zasadach tworzenia poszczególnych korpusów szczegółowo pisze Wolfgang Klein (2004).

¹⁰ Zasoby leksykalne w opublikowanych tekstach są znacznie cenniejsze od zapisów słownikowych (Mędelska 2015: 596). Potwierdzeniem tej tezy jest sąd sformułowany przez Witolda Doroszewskiego (1962: 181): „jedne wyrazy z tekstów się wybiera, inne się pomija. Za to, co w tekście zostało pominięte, słownikarz ponosi odpowiedzialność nie mniejszą niż za to, co zarejestrował”. Sam fakt nierejestrowania danej jednostki przez (nawet liczne) źródła słownikowe nie upoważnia zatem do stwierdzenia, że jest ona nienormalna czy też jedynie okazjonalna. Z tego względu, analizując materiał, badam również korpusy tekstowe.

rosyjski i polski), przy każdej z omawianych jednostek wskazano, dla przejrzystości, ustaloną semantykę¹¹ w języku polskim. Rosyjskie odpowiedniki przekładane są tylko wtedy, kiedy mają inne, ewentualnie nacechowane emocjonalnie, znaczenie. Niemieckie definicje i ilustracje kontekstowe, co do zasady, nie są przekładane na język polski.

AFFENJACKE (pol. 'krótka kurtka wojskowa')

DPMW-1928: brak; WNRS-1942: brak; rejestruje *Affe*: жар. ранец¹², походная выкладка¹³; SNWŻ-2005: brak; rejestruje *Affe*: ранец; NBNRS-2007: воен. жарг. шутл. короткий узкий китель.

Ciekawe złożenia z komponentem *Affe*- notuje także wydany w roku 1925 słownik *Schwere Brocken* (dalej SB-1925)¹⁴. Wśród rejestrowanych haseł znajdziemy: *Affenfett*: 'Schmalz', 'Margarine'; *Affenflöte*: 'Zigarrette', 'Zigarre'; *Affenland*: 'Palästina', 'Orientfront'; *Affenfahrt*: 'höchste Geschwindigkeit des Flugzeuges'; *Affenschaukel*: 'Schüßenschnurr', 'Beobachtungsstand auf Bäumen', 'altes Flugzeug'. Tworzenie złożzeń o znaczeniu metaforycznym z rzeczownikiem *Affe* ('małpa') ma w języku niemieckim dość długą tradycję i prawdopodobnie wywodzi się z XVI w., kiedy to jagody wywołujące stan upojenia nazywane były *Affenbeeren* ('małpie jagody') (Kluge 2002: 19). Produktywność ta ma związek z nieprzewidywalnym, często nieszablonywym zachowaniem małp, którym, w zasadzie, można przypisać wszystko. Odnotować trzeba także, że określenie *Affe* funkcjonowało w języku żołnierzy niemieckich już od 1800 r. (w znaczeniu 'tornister'), prawdopodobnie ze względu na przypominający futro materiał, z którego wówczas wykonywano tornistry (Kluge 2002: 19).

DWDS: 5 poświadczeń (4 z lat 1926–1928 oraz 1 z roku 1954), np.:

Sie trugen die Affenjacke des Zwangssoldaten – aber sie waren es nicht¹⁵.

Alfred Falk hat recht und abermals recht: An der feldgrauen Joppe hängt der Fluch Tausender deutscher Soldaten, und diese Affenjacke ist eine Zwangsjacke des preußischen Militarismus gewesen¹⁶.

¹¹ Tę, która odnosi się do sfery wojskowości.

¹² Ranny, poszkodowany.

¹³ Rynsztunek.

¹⁴ Graff S. (Hrsg.) (1925): *Schwere Brocken: 3000 Worte Front-Deutsch. Ein rauhes, aber herzliches Wörterbuch*. Magdeburg.

¹⁵ Das Andere Deutschland, 27.11.1926 (za: DWDS).

¹⁶ Die Weltbühne, 18.09.1928 (za: DWDS).

BLEISTIFT (pl. ‘samolot wojskowy z wąskim kadłubem o kształcie przypominającym ołówek’)

Żadne z badanych źródeł słownikowych nie rejestruje tej jednostki w znaczeniu militarnym. W ustalaniu semantyki pomocne okazały się opracowania zamieszczone w bazach DEA. W *Słowniku niemieckiego słownictwa potocznego*¹⁷ odnajdujemy następujące znaczenia: 1. ‘Flugzeug, Typ Dornier (Do17)’; ‘Messerschmittjäger’, z informacją nawiasową: wegen der schlanken Form; 2. ‘Startfighter’.

Poświadczenia pierwszego znaczenia znajdują się także w korpusach DWDS. Przykładem może być fragment artykułu z gazety „Die Zeit” z 31 maja 1956 r., w którym opisano zawody lotnicze zorganizowane w szwajcarskim Zurychu na dwa lata przed wybuchem II wojny światowej:

Das letzte internationale Flugmeeting in Zürich im Jahre 1937 war noch eine regelrechte Olympiade der Luft, ein Kampf der Kolben und Propeller. Im Mittelpunkt stand damals, der Alpenrundflug, ein Wettfliegen, bei dem der deutsche Schnellbomber „Do 17“ mit dem Spitznamen „Fliegender Bleistift“ einen heute noch unvergessenen Sieg errang.

DAMENLANDUNG (pol. ‘nieudane lądowanie, w wyniku którego samolot rozbił się’ lub ‘miękkie lądowanie, lądowanie z nieodczuwalnym, delikatnym przyziemieniem’)

Jednostkę tę poświadcza SB-1925: ‘eine Landung, bei der sich das Flugzeug überschlug und auf dem Rücken liegen blieb’.

Co ciekawe, dwa odmienne znaczenia rejestruje WDUS-DEA: ‘schadensfreie, sanfte Landung’ (*Fliegerspr.* 1939); Damenlandung machen: ‘das Flugzeug bei der Landung sich überschlagen lassen’ (*Fliegerspr.* seit dem Ersten Weltkrieg). Tak więc znaczenie tej jednostki ewoluowało w okresie międzywojennym. Bazy DWDS nie zawierają poświadczeń *Damenlandung*.

EI (pol. ‘bomba’)

SB-1925: Eier: ‘Bomben’, Eier legen: ‘Bomben abwerfen’; SNWŻP-2005: Ei: бомба; Eier legen: сбрасывание бомб. Pozostałe słowniki: brak poświadczeń. Nie ma również zapisów w opublikowanych tekstach włączonych do e-korpusów DWDS. Znaczenie jednostki można dość łatwo, intuicyjnie, rozpoznać na zasadzie analogii do semantyki w standardowej odmianie niemieckiej (‘składać jajka’).

¹⁷ H. Küpper: *Wörterbuch der deutschen Umgangssprache* (Digitale Bibliothek, Bd. 36); dalej: WDUS-DEA.

GASSENHAUER (pol. ‘popularna piosenka (żołnierska)’, ewentualnie ‘żołnierz maszerujący ulicą i nucący piosenkę’)

NBNRS-2007: разг. неодобр. избитый мотив, надоевшая [избитая] песенка. Pozostałe słowniki nie rejestrują tego hasła. Formację poświadcza natomiast DWDS (ok. 20 zapisów w interesującym nas okresie), por. np.:

Bis spät in die Nacht hinein saß er am Waschzuber und wusch meine Sachen und dazu sang er einen der verschrobenen Negerpsalmen, wie sie die schwarzen Baptisten so lieben und deren Melodie einem munteren Gassenhauer mehr gleicht als geistlicher Musik¹⁸.

Jednostkę *Gassenhauer* rejestruje *Słownik etymologiczny języka niemieckiego* włączony do korpusów DWDS¹⁹. Pojawiają się w nim dwa znaczenia: pierwsze z nich, analogiczne do NBNRS-2007: ‘abgeleiertes, volkstümlichderbes Lied’, drugie zaś, funkcjonujące w XVI w., to ‘auf der Straße umherziehender Mensch, Gassengänger, Pflastertreter’. Włączony do bazy DEA *Universal-Lexikon* podaje dodatkowo pierwotne znaczenie ‘Nachtbummler’, od którego miało powstać późniejsze ‘das von Nachtbummlern gesungene Lied’. DWDS nie poświadcza tej formacji w kontekstach związanych z wojskowością. Trudno zatem stwierdzić, czy był to ‘żołnierz maszerujący ulicą (nucący piosenkę)’, czy po prostu ‘śpiewana na ulicy piosenka (przez żołnierza)’. Ciekawą informację zawiera natomiast DWG²⁰; podaje mianowicie znaczenie jednostki *Gassenhauer* – ‘Tanz’. Być może zatem był to ‘manewr lotniczy wykonywany przez pilota, przypominający taniec’.

HALBSCHUHSOLDAT (pol. ‘żołnierz floty powietrznej’)

DPMW-1928; WNRS-1942; SNWŻ-2005; NBNRS-2007; DWDS: brak poświadczeń. Rzeczownik ten rejestruje tylko WDUS-DEA: ‘Luftwaffengehöriger’. Prawdopodobnie określenie to powstało na zasadzie aluzji do noszonego przez lotników obuwia. Jako synonim funkcjonowało złożenie *Schlipssoldat* – w tym wypadku powstałe na podstawie analogii do krawata zakładanego zwykle przez pilotów do munduru wyjściowego²¹. Określenia tego używa się w Niemczech od roku 1935 do dziś²².

¹⁸ Haase, Lene, *Abenteuer einer weißen Frau in Afrika*. [In:] *Exotische Jagdabenteuer*. Reutlingen: Enßlin & Laiblin 1926, S. 16 (adres bibliograficzny za: DWDS).

¹⁹ Jest to elektroniczna wersja słownika przygotowanego pod redakcją Wolfganga Pfeiffera; dalej: SEJN-DWDS.

²⁰ *Deutsches Wörterbuch von Jacob Grimm und Wilhelm Grimm* (dostęp przez DWDS; 17.02.2016).

²¹ Por. informację we WDUS-DEA: Zu Parade- und Ausgehanzug gehört ein Schlips.

²² Dane za WDUS-DEA.

HELDENKELLER (pol. ‘schron wojskowy’ lub ‘bezpieczne miejsce na tyłach oddziału wojskowego’)

DPMW-1928; WNRS-1942; NBNRS-2007: brak; SNWŻ-2005: убежище, „погреб репов”²³. *Universal-Lexikon* (za DEA): ‘Unterstand, Bunker’ oraz jako synonim jednostki *Luftschutzkeller*. Ciekawe, zabarwione ekspresyjnie poświadczenie notuje NRW-1964²⁴: теплое местечко в тылу²⁵. Do korpusów DWDS trafiły dwa przykłady (z literatury i z prasy):

Man läuft schnell nach unten, um den Kameraden, die im Heldenkeller, abhängig von unserem Spiel, auf das Gespannteste warten, mitzuteilen, wie befriedigt der Feind abgezogen ist²⁶.

Hinüber zu den „Heldenkellern“, die ein Stück waldeinwärts verborgen liegen²⁷.

KAHN (pol. ‘areszt’, ‘łóżko’, ‘samolot’, ‘wóz pancerny’)

SB-1925: ‘Bett’, ‘Arrestlokal’; NP-1928: brak; WNRS-1942: жар. самолет; NRW-1964: разг. самолет, автомобиль; SNWŻ-2005: ав.самолет; NBNRS-2007: воен. жарг. гауптвахта, арест. W wypadku tej jednostki widać rozwój zakresu semantycznego. We wczesnym okresie międzywojennym rzeczownik ten oznaczał łóżko lub areszt, później zaś odnosił się również do środków transportu – samochodu i samolotu. O ile pierwsze dwa znaczenia poświadczane są przez SEJN-DWDS (‘areszt’, ‘karcer’ w XVIII w. i ‘łóżko’ w XIX w.), to kolejne nie zostały zarejestrowane (nie podaje ich także baza synonimów DWDS). Włącza je natomiast WDUS-DEA, podając dodatkowo, że desygnatem może być ‘pojazd pancerny’ (pkt 2): 1. ‘Flugzeug’, ‘Luftschiff’ z informacją nawiasową: Es segelt durch die Luft wie das Schiff über das Wasser. *Sold.* in beiden Weltkriegen; auch *verkehrsfliegerspr.* 2. ‘Panzerkampfwagen’ (er schaukelt durchs Gelände. *Sold.* 1938ff.). 3. ‘Auto’ 1930ff. W znaczeniach pierwszym i trzecim widać analogie do podstawowej semantyki rzeczownika Kahn: ‘łódka’. Jednak niewprowadzenie ich do korpusów tekstowych DWDS może świadczyć o wąskiej sferze użycia.

KISTE (pol. ‘samolot’, ‘duży pojazd’, ‘wóz pancerny’)

Z analizy źródeł wynika, że jest to synonim wyrazu *Kahn*: SB-1925: ‘Flugzeug’; DPMW-1928: brak; WNRS-1942: жар. самолет; SNWŻ-2005: ав. самолет; NBNRS-2007: brak. Znamienna jest nieobecność rzeczownika *Kiste* w NBNRS-2007. Na tej podstawie można by przypuszczać, że był

²³ „Pogrzeb bohaterów”.

²⁴ Л.Ф. Паршарова (ред.) (1964): *Немецко-русский военный словарь*. Москва.

²⁵ Dosłownie: ciepłe miejsce na tyłach.

²⁶ Luckner, Felix von, Seeteufel, Leipzig: Koehler 1921, S. 148 (za: DWDS).

²⁷ Völkischer Beobachter (Bayernausgabe), 01.03.1930 (za: DWDS).

on mniej rozpowszechniony niż synonimiczne określenie *Kahn*. Trop ten jest jednak niewłaściwy, gdyż większość słowników definicyjnych języka niemieckiego dokumentuje znaczenie *Kiste* jako ‘großes Fahrzeug’ (z kwalifikatorem *salopp, abwertend*²⁸). WDUS-DEA notuje znaczenia ‘Flugzeug’ oraz ‘Panzerkampfwagen, Tank’, ale dopiero w odpowiednio trzynastej i piętnastej definicji (wszystkich potocznych znaczeń *Kiste* autorzy opracowania odnaleźli aż 23²⁹ – wobec dziewięciu wyrazu *Kahn*, gdzie ulokowali definicję ‘samolot’ na trzecim miejscu). Ciekawe również, że tym razem baza synonimów DWDS dostarcza kilka propozycji o interesującej nas semantyce, np. *Flugmaschine, Flugzeug, Luftfahrzeug*. Korpusy tekstowe nie rejestrują jednak przykładów użycia *Kiste* w znaczeniu militarnym. W wypadku pary *Kahn – Kiste* źródła nie są zatem zgodne. Warto poddać tę parę rzeczowników głębszej analizie, najlepiej badając teksty, które nie znalazły się (jeszcze) w e-korpusach DWDS.

KLEINHOLZ (pol. ‘rozbicie się, uszkodzenie samolotu’, ‘(zdecydowane) pokonanie wroga’)

W tym wypadku nasze źródła także nie są jednomyślne. SB-1925 notuje formację *Kleinholz machen*: ‘Flugzeug beim Landen zerbrechen’; SNWŹP podaje natomiast ekwiwalent: самолет, имеющий деревянные части³⁰; DPMW-1928; WNRS-1942 oraz NBNRS-2007 nie włączają tego hasła. WDUS-DEA rejestruje dwa znaczenia podobne do ujętych w SB-1925 [‘beim Landen Teile des Flugzeuges beschädigen’; ‘das Flugzeug durch Absturz zertrümmern’ (*Fliegerspr.* in beiden Weltkriegen)] oraz nieodnoszący się już do floty powietrznej frazeologizm: *Es gibt Kleinholz* = ‘der Feind wird unter hohen Verlusten zurückgeworfen’ (*Sold.* 1939ff). Tylko ostatnie ze znaczeń znajduje poświadczenie w bazach tekstowych DWDS, por. np.:

Seit 21 haben sie das vorbereitet. Sie werden die Ostvölker und auch die Russen zu Kleinholz schlagen. Dabei sind die Russen tapfere Leute³¹.

Der gleichen Meinung war auch der Artilleriekommandeur General Vennekohl, und er hatte gesagt: „Mensch, wat glauben Sie, wat dat bei den Russen Kleinholz geben wird, wenn die 16. und 24. PD dazwischenfahren!“³².

²⁸ Np. *DWDS-Wörterbuch* oraz *Universal-Lexikon* włączony do DEA (dostęp 29.01.2016).

²⁹ Następne 63 to związki frazeologiczne i idiomy oparte na tym rzeczowniku.

³⁰ Samolot zbudowany z drewnianych części.

³¹ Brief von Kurt Tucholsky an Hedwig Müller vom 3. April 1935, S. 11988 (za: DWDS).

³² Plievier, Theodor, Stalingrad, Berlin: Aufbau-Verl. 1946, S. 22 (za: DWDS).

KNALLBONBON (pol. ‘bomba powietrzna’, ‘granat’, ‘ślepy nabój’)

SB-1925 trzy znaczenia (w liczbie mnogiej): ‘Fliegerbomben’, ‘Platzpatronen’, ‘Handgranaten’; SNWŻP-2005: учебные патроны, авиабомбы. W pozostałych opracowaniach nie ma zapisów. WDUS-DEA włącza cztery definicje z dziedziny wojskowości: 1. ‘Platzpatrone’ z informacją nawiasową: Sie knallt beim Abschluß wie das Knallbonbon beim Zerreißen *Sold.* seit dem späten 19. Jh. 2. ‘Handgranate’; ‘Sprengkörper’ (*Sold.* in beiden Weltkriegen und *BSD*). 3. Haftmine gegen Panzerkampfwagen. (*Sold.* 1939ff.). 4. ‘Bombe’ (*Sold.* in beiden Weltkriegen). DWDS – brak poświadczeń.

NACHTEULE (pol. ‘nocny oddział wojskowy’)

Jednostka rejestrowana jest tylko przez dwa słowniki. W SB-1925 znajdziemy wyjaśnienie ‘Scheinwerfertrupp’, w SNWŻP-2005 zaś rosyjski ekwiwalent солдат прожекторной части. WDUS-DEA nie notuje definicji z zakresu militariów³³, choć znalazło się w nim znaczenie, stanowiące analogię do semantyki ujętej w SB-1925 i SNWŻP-2005: ‘Polizeibeamter im nächtlichen Straßendienst’. Przy definicji wskazano, że funkcjonowała ona w pierwszej dekadzie XX w., co, jak się wydaje, mogło stanowić źródło jej późniejszego transferu do leksyki wojskowej. Jak wiadomo, w niemieczyźnie ogólnej leksem ten oznacza ‘osobę, która pracuje do późna w nocy’. W złożeniu *Scheinwerfertrupp* nocny charakter wykonywanych przez oddziały lotnicze operacji zdradza rzeczownik *Scheinwerfer*. DWDS nie podaje poświadczeń.

RAUPENSCHLEPPER (pol. ‘major’, ‘podpułkownik’, ‘pułkownik’)

Neutralne znaczenie, notowane przez DPMW-1928, WNRS-1942 i NBNRS-2007, to ‘holownik gąsienicowy’³⁴. W kontekście militarnym, jak podaje SNWŻP-2005, nie będzie to jednak pojazd, lecz nazwa stopnia wojskowego. Wskazuje się trzy możliwe ekwiwalenty: major, podpułkownik i pułkownik. Istotna dla właściwej interpretacji jest informacja nawiasowa (по схожести их погонов с гусеницей³⁵). WDUS-DEA, DWDS: brak zapisów.

Z analizy kilkunastu jednostek wybranych z ekscerptu wynika, że grupa niemieckich lotników wojskowych okresu międzywojennego i początku II wojny światowej wykształciła specyficzne słownictwo, którego używała przede wszystkim w codziennej komunikacji (dowodzą tego relatywnie rzadkie poświadczenia żywotności zgromadzonego materiału w zdigitalizowanych

³³ DWG podaje dodatkowo znaczenie ‘Nachtfahrerin’.

³⁴ Ros. гусеничный трактор.

³⁵ Ze względu na podobieństwo pagonów na mundurach do gąsienic.

tekstach w bazie DWDS). Mimo to wyekscerpowane jednostki – w większości – zostały zarejestrowane przez międzywojenne i/lub współczesne źródła leksykograficzne, choć znajdujące się w nich definicje (lub odpowiedniki) nie zawsze są tożsame. Przegląd semantyki zebranych leksemów wskazuje, że celem powoływania ich do życia nie było odizolowanie się grupy lotników od innych warstw społeczeństwa (w zdecydowanej większości wypadków znaczenie militarne determinowane jest przez semantykę wyrazu w języku standardowym i może być rozpoznane na zasadzie skojarzeń i doświadczenia życiowego). Będzie to zatem język specjalny (*Sondersprache*)³⁶, choć dla właściwej, pełnej klasyfikacji niezbędny okaże się dokładniejszy przegląd literatury. Termin ten bowiem, przypomnijmy, bywa następująco definiowany w niemiecko- i polskojęzycznych opracowaniach językoznawczych:

Sprachform, die von einem begrenzten Personenkreis bevorzugt wird, einen besonderen Wortschatz (z. T. auch syntaktische Besonderheiten) aufweist, oft den Zweck der esoterischen mündlichen Kommunikation erfüllt und somit ein besonderes Ausdrucksbedürfnis befriedigt. (Homburger 2000: 484).

Język specjalny (środowiskowy) = odmiana języka narodowego, charakteryzująca się zasięgiem użycia ograniczonym do określonego środowiska lub warstwy czy grupy społecznej, wyodrębniających się z ogółu społeczeństwa albo pod względem wieku (język młodzieżowy, uczniowski), albo pod względem wykonywanego zawodu (język lekarzy, prawników itp.). Różni się od języka ogólnego zwykle tylko słownictwem, zachowuje natomiast jego system gramatyczny i fonologiczny. Niektóre jęz. specj., jak np. złodziei, różnią się bardziej od jęz. ogólnego niż inne, stanowią bowiem środek porozumiewania się ludzi świadomie izolujących się od społeczeństwa (EJO-1999: 73).

Powyższe definicje (zwłaszcza ta zawarta w opracowaniu Hombergera) wskazywałyby na tajność jako ważną cechę języka specjalnego, która, jak

³⁶ Trzeba jednak podkreślić, że zarówno na gruncie dorobku socjolingwistyki germanistycznej, jak i polonistycznej, trudno jest wyodrębnić klarowne różnice w rozumieniu takich pojęć, jak: *język specjalny* (*Sondersprache*), *język specjalistyczny* (*Fachsprache*), *język tajny* (*Geheimsprache*), *slang* (*Slang*), i *żargon* (*Jargon*). Sądzę, że najtrafniej rozstrzyga ten problem Norbert Dittmar (1997: 218), konstatując, że wyznacznikiem języków specjalnych jest ich odniesienie do określonego środowiska użycia, języki specjalistyczne zaś determinuje fachowa terminologia. Większą trudność sprawia wyodrębnienie terminów *slang* i *żargon* (ewentualnie też *argot*). Jak zauważa socjolingwista, powołując się na prace Domashneva i Sornig: „Das sprachliche Verhältnis zu einem bestimmten Lebenskreis und der damit verbundenen besonderen Lebensart wird in der Literatur in recht widersprüchlicher Weise als Jargon (oder Slang) bezeichnet“ (Dittmar 1997:219). Podobny problem dostrzegalny jest w polonistycznej literaturze przedmiotu. Dla przykładu, w EJO-1999 terminy *slang*, *żargon* i *argot* traktowane są jako synonimy, por. s. 708, w *Encyklopedii wiedzy o języku polskim* zaś *żargon* zdefiniowany jest jako ‘język środowiskowy o pejoratywnym nacechowaniu’ (409), *slang* natomiast potraktowany został jako synonim takich terminów, jak *język specjalny*, *gwara środowiskowa*, *wiech* i *argot* (307). Rozdźwięk ten dostrzega także Stanisław Grabias w swojej monografii (2001: 112), stwierdzając, że pojęcia *socjolekt*, *język zawodowy*, *gwara zawodowa*, *gwara środowiskowa*, *gwara grupowa*, *slang*, *żargon*, *argot* itp. często są używane w literaturze wymiennie.

stwierdzono, nie występowała w języku lotników wojskowych okresu międzywojennego. Dla naszych rozważań kluczowy jest pogląd wyrażony przez Hadumod Bußmann, tj. dwojakię postrzeganie terminu *język specjalny* (*Sondersprache*): w wąskim i szerokim rozumieniu (im weiteren und engeren Sinn³⁷). W wypadku żołnierzy floty powietrznej pierwszej połowy XX w., jak ustalono na podstawie badań historycznych, mamy do czynienia z grupą społeczną niejednorodną, tj. uformowaną nie tylko z uwagi na rodzaj wykonywanego zawodu (oficerom brakowało często odpowiednich umiejętności i kwalifikacji, trafiali do floty powietrznej często przypadkowo lub z przymusu), lecz – przede wszystkim – powiązaną relacjami społecznymi ze względu na specyfikę środowiska, w którym się znaleźli. Z tego powodu sądzę, że język tej grupy (jako socjolekt, nie profesjolekt) powinien być obiektem zainteresowania socjolingwistów. Z uwagi na fakt, że zbadane jednostki służyły przede wszystkim komunikacji wśród lotników, charakteryzowały się zabarwieniem emocjonalnym i stanowiły nazwy alternatywne wobec standardowych, postulowałbym uściślenie powyższego ustalenia i uznanie analizowanego kodu językowego za argot (slang)³⁸. Chcę jednak podkreślić, że mam świadomość polemicznego charakteru tej propozycji.

Warto też odnotować, że językoznawcy poświęcający swoje studia leksyce wojskowej wyróżniają różne jej warstwy. Moim zdaniem najtrafniejszy podział to klasyfikacja przywołana (za Pelz) przez Dietera Möhna w monografii zbiorowej *Fachsprachen*, wyróżniająca militarny język specjalistyczny (militärische Fachsprache), charakterystyczny przede wszystkim dla dokumentów, regulaminów, rozkazów i komunikacji oficjalnej, oraz wojskowy język specjalny (soldatische Sondersprache) (Möhn 1998: 177). Podobny podział proponuje Thomas Schneider (2008: 182–183), dodając, moim zdaniem niepotrzebnie, trzecią gałąź, tj. język korpusu oficerów (Offiziersprache)³⁹.

³⁷ Por. „Im weiteren Sinn bezieht sich die Beziehung Sondersprache urspr. auf alle von der Standardsprache abweichenden Sprachvarianten, wie sie von sozial-, geschlechts-, altersspezifisch bedingten, berufs- und fachwissenschaftlich begründeten Sondergruppierungen herrühren. Im engeren Sinn werden sozialgebundene Sondersprachen von sachgebundenen Sondersprachen im Sinne von Fachsprachen unterschieden. Da sich aber fachspezifische Gruppierungen (wie Berufe) häufig mit sozialen Schichtungen decken, sind die Übergänge zwischen Sondersprachen und Fachsprachen fließend“ (Bußmann 1990: 690).

³⁸ Por. pogląd N. Dittmara: „Während Jargon zur interprofessionellen Verständigung zwischen Kollegen innerhalb gleicher Arbeitsfelder oder zur Entwicklung von technologischer und wissenschaftlicher Forschung unentbehrlich ist, ist Argot durch ein Merkmal entbehrlich in der Kommunikation gekennzeichnet“ (1997: 219).

³⁹ Uściślenie to wydaje się zbędne, ponieważ język korpusu oficerów – w zależności od kontekstu komunikacyjnego – można odnieść albo do języka oficjalnego (tj. regulaminów, rozkazów itd.), albo nieoficjalnego (potocznego).

Analizowany tu język lotników wojskowych należy ulokować w grupie wojskowego języka specjalnego (środowiskowego).

Przeprowadzone badania dowodzą, jak sądzę, że niemiecka leksyka wojskowa okresu międzywojennego i początku II wojny światowej stanowi ciekawy, perspektywiczny obiekt studiów językoznawczych. Warto podjąć się analizy zarówno haseł zawartych w ówczesnych słownikach, przede wszystkim przekładowych, jak i dokonać ekscerpcji jednostek z oficjalnych dokumentów i prasy tego okresu. Interesujący wydaje się również opis rozwoju leksyki militarnej w poszczególnych dekadach pierwszej połowy XX w., gdyż zaledwie szczątkowa analiza języka lotników wojskowych wykazuje, że znaczenia wyrazów w owym czasie ewoluowały. Warto byłoby również dotrzeć do wcześniejszej ankiety monachijskiej komisji oraz – jeśli istnieją – do danych zebranych po roku 1941.

Skróty źródeł, słowników i encyklopedii

- SDFS-1941 – *Sammlung der deutschen Fliegersprache*. Kommission für die Sammlung der Soldatensprache. München
- EJO-1999 – K. Polański (red.): *Encyklopedia językoznawstwa ogólnego*. Warszawa.
- NBNRS-2007 – Д.О. Добровольский (ред.): *Новый большой немецко-русский словарь в трёх томах*. Т. 1–3 Москва.
- NRW-1964 – Л.Ф. Парпарова (ред.): *Немецко-русский военный словарь*. Москва.
- SB-1925 – S. Graff (Hrsg.): *Schwere Brocken: 3000 Worte Front-Deutsch. Ein rauhes, aber herzliches Wörterbuch*. Magdeburg.
- SNWŻP-2005 – Т.Д. Аузбах (ред.): *Словарь немецкого военного жаргона*. Москва.
- WNRS-1942 – А.М. Таубе (ред.): *Военный немецко-русский словарь*. Москва.

Korpusy internetowe
www.deacademic.com
www.dwds.de

Literatura

- Appelt E.P. (1938): *Vom Wesen der deutschen Soldatensprache*. „The Journal of English and Germanic Philology” nr 37, s. 367–381.
- Berkun A. (1937): *Also sprach der Kadett... 500 Worte Kadettensprache Preussen, Bayern, Sachsen*. Karlsruhe 1937.
- Bergmann K. (1916): *Wie der Feldgrau spricht. Scherz und Ernst in der neusten Soldatensprache*. Gießen.
- Brünow M. [W. Transfeldt] (1916): *Allerlei Militärisches, was mancher nicht weiß. Geschichtliche und sprachliche Plaudereien über Kunstausdrücke, Einrichtungen und Gebräuche in Heer und Flotte*. Berlin–Glogau.
- Bußmann H. (1990): *Lexikon der Sprachwissenschaft*. Stuttgart.
- Dittmar N. (1997): *Grundlagen der Soziolinguistik. Ein Arbeitsbuch mit Aufgaben*. Tübingen.

- Doroszewski W. (1962): *Studia i szkice językoznawcze*. Warszawa.
- Fritz M. (1938): *Schwäbische Soldatensprache im Weltkrieg*. Stuttgart.
- Grabias S. (2001): *Język w zachowaniach społecznych*. Lublin.
- Heidermanns F. (2005): *Bibliographie zur indogermanischen Forschung*. Tübingen.
- Heydermarck G. (1934): *Soldatendeutsch*. Berlin.
- Heynen W. (1916): *Vom Geist der deutschen Soldatensprache*. „Deutsche Rundschau” nr 10, s. 113–124.
- Homberger D. (Hrsg.) (2003): *Sachwörterbuch zur Sprachwissenschaft*. Stuttgart.
- Imme T. (1917): *Die deutsche Soldatensprache der Gegenwart und ihr Humor*. Dortmund.
- Klein W. (2004): *Das digitale Wörterbuch der deutschen Sprache des 20. Jahrhunderts*. [In:] J. Scharnhorst (Hrsg.): *Sprachkultur und Lexikographie. Von der Forschung zur Nutzung von Wörterbüchern*. Frankfurt am Main.
- Kluge F. (Hrsg.) (2002): *Etymologisches Wörterbuch der deutschen Sprache*. Berlin–New York.
- Mariak L. (2011): *Leksyka z zakresu wojskowości w Trylogii Henryka Sienkiewicza*. Cz. I: *Analiza i interpretacja*. Szczecin.
- Matschoss A. (1937): *Der Einfluß des Weltkrieges auf die Sprache*. „Muttersprache” nr 52, s. 450–455.
- Mausser O. (1917): *Deutsche Soldatensprache: ihr Aufbau und ihre Probleme*. Straßburg.
- Mędelska J. (2015): *Czy sierpianka to sarpinka?* „Slavia Orientalis”. T. LXIV, nr 3, s. 591–610.
- Meier J. (1917): *Deutsche Soldatensprache*. „Mein Heimatland” nr 4, s. 1–12.
- Michulec R. (1999): *Elita Luftwaffe. Rzecz o niemieckich asach myśliwskich 1939–1945*. Gdynia.
- Möhn D. (1998): *Fachsprachen und Gruppensprachen*. [In:] L. Hoffmann, H. Kalvenkämper, H. E. Wiegand (Hrsg.): *Fachsprachen*. Berlin–New York.
- Murawski M. (red.) (1995): *Samoloty Luftwaffe 1933–1945*. T. I. Toruń.
- Rothert R. (1916): *Kernworte des Weltkrieges*. Berlin.
- Schneider Th. (2008): *Fremdwörter in der ägyptischen Militärsprache des Neuen Reiches und ein Bravourstück des Elitesoldaten*. „Journal of the Society and fort he Study of Egyptian Antiquities”, 35, pp. 181–205, on-line: <http://www.academia.edu/6374980/Fremdw%C3%B6rter_in_der_%C3%A4gyptischen_Milit%C3%A4rsprache_des_Neuen_Reiches_und_ein_Bravourst%C3%BCck_des_Elitesoldaten_Pap._Anastasi_I_23_27_in_Journal_of_the_Society_for_the_Study_of_Egyptian_Antiquities_35_2008_181_205>, dostęp: 30.01.2016.
- Slater A. (2015): *Militärsprache. Die Sprachpraxis der Bundeswehr und ihre geschichtliche Entwicklung*. Freiburg.
- Sobczak M. (2016): *Uwagi wstępne o niemieckiej leksyce wojskowej okresu międzywojennego (na podstawie Słownika niemiecko-rosyjskiego A.F. Nesslerera)* [w druku].
- Stuhlmann F. (1939): *Die Sprache des Heeres. Eine heeresgeschichtlich-sprachliche Untersuchung*. Berlin.
- Transfeldt W. (1927): *Militärisches Allerlei, was mancher nicht weiß. Geschichtliche und sprachliche Plaudereien über Fachausdrücke, Einrichtungen und Gebräuche in Heer und Flotte*. Berlin.
- Transfeldt W. (1942): *Wort und Brauch im deutschen Heer. Geschichtliche und sprachliche Betrachtungen über militärische Ausdrücke, Einrichtungen und Gebräuche in alter und neuer Zeit*. Hamburg.
- Urbańczyk S. (red.) (1978): *Encyklopedia wiedzy o języku polskim*. Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk.
- Wawrzyńczyk J. (2015): *Ku rzetelnej leksykografii par przekładowych*. Warszawa.

Summary

The article is concerned with the language of German airmen from the beginning of World War II. The theoretical part of the article overviews main research into lexical aspects of the language of German military in the first half of 20th century. It is stated that this research area is weakly explored and, hence, promising. The history and importance of German air forces in the interwar period has been described as well. The lexical units selected for the analysis in the empirical part of this article come from a booklet published in 1941 by a Munich committee collecting military language data. The analysis has demonstrated that the language of airmen was diverse and can be classified as a sociolect – slang.